

AKPARAMAGWA NDỊ IGBO N'ASỤSỤ HA: ETU O SI METỤTA ỌMỤMU ASỤSỤ IGBO

Ogechukwu Hope Nwankwo
Mahadum Nnamdị Azikiwe, Ọka
07031008539

Ụmị edemede

Asụsụ Igbo ahụsiela anya. Ihe na-akpọsi ya oku ike bụzị ọnwụ. Ebe ọ bụ na okenye agaghị anọ n'ụlọ ewu amụọ n'ogbirị, edemede a lebera anya n'ọnọdu ọjọọ nke a iji chọputa ihe a ga-eme wee gbochie asụsụ Igbo inwụ ọnwụ ka onye enweghị onye nlekọta. Ajo ọnọdu a mere ka ajuju nchọcha atọ ndị a sere elu: Olee akparamagwa ndị Igbo n'ebe asụsụ ha dị? Akparamagwa ndị a, ha sitere n'aka onye? Kedụ etu akparamagwa ndị a si emetuta ọmụmu asụsụ Igbo? Ajuju ndị a nyere aka inweta na ichọta ọtụtụ ihe. Ntule na nseke ihe ndị a e nwetara mere ka e nweta mkpobi n'ihe niile a rụturu aka n'edemede.

Ebe Obibi ndị Igbo

A chọputara na asụsụ Igbo enweghị ebe obibi. Be ya nke a kpọrọ ala Igbo bụ ebe obibi nke asụsụ ọbụla. Ihe e ji tonyere ebe obibi nke asụsụ Igbo bụ aha e ji mara steeti Anambara bụbu "Home for all" mezie zaba 'Ife nke ala anyị' nke putara "Light of the Nation" n'olu Bekee. Ebe ọ bụ na be asụsụ Igbo bụ nke onye ọbụla, nsogbu ya bụ na a na-eleda ya anya maka na ndị na-asụ ya nwere asụsụ ọzọ ga ha ga-eji egbo mkpa asụsụ. Nke a putara ihe n'agwa onye ọbụla nwere ọtụtụ ihe nke otu n'ime ha nwere ike igbo mkpa ndị ọzọ na-egbo. Ima atụ, ji dawa ọnu n'ahia, ụmu mmadu ahapu ya zuwa akpu maka igbo mkpa aguu.

N'aka nke ọzọ, a chọputara na asụsụ Igbo gba aka ụmụ. Ya bụ asụsụ akaala nka n'ihì na ọ malitere n'ala Igbo oge ndị Igbo malitere ndụ. Ụmụ ya anaghị asọpuru ya, ha anaghị elekọta ya, ha anaghikwa echekwa ya dị ka ụmụ asụsụ Awụsa na Yoruba si eme. Ihe na-echeziri asụsụ Igbo aka mgba bụzị ọnwụ ihere makana ọ na-alụ ndị inyom itoolu mana ofe anaghị ezuru ya nri.

N'afọ 1973, e chere na “ndị inyom” nke asụsụ Igbo dị nde iri na otu. Ejiọfọ (1984:99) kwuru n'ebe ọnuọgu ndị Igbo n'afọ 1973 dị nde iri na otu, ọ bụ naanị mba ụwa iri ise na atọ nwere ụbara mmadụ karịa ndị Igbo. Ọnuọgu ndị Igbo na nke mba ụwa asaa dị nhatanha oge ahụ. Obodo ụwa ndị a bụ Hungari ọnuọgu ụmuafọ ya dị nde iri, Irak dị nde iri, ndị Pọtugal dị nde nri, ndị Gana nwere ọnuọgu nde iri, Chile nde itoolu, Kuban nde itoolu. Nke a gosiri na ụbara ala Igbo karịrị nke mba ụwa dị otu narị, iri anọ na atọ. Ụfọdụ n'ime obodo ndị a bụ Gris dị nde asatọ, narị puku asatọ, iri asatọ na anọ, Swiden nde asatọ, Sawudi Arabia nde asatọ. Eppstein (1976:182) mere ka nke a ghere anya oghe na asụsụ Igbo nwere ụmụ ga-echekwali ya ma mee ka a na-asụ ya n'ụlọ mgbasa ozi mba ofesi dị ka “Voice of America” (V.O.A) na British Broadcasting Corporation, (B.B.C) London. A chọputara na ụmụ Awụsa na Yoruba ahularị na a na-eji Awụsa na Yoruba agbasa ozi n'ụlọ mgbasa ozi V.O.A. na B.B.C., ebe asụsụ Igbo nwere anwụ nwekwa ebu n'uju ha, ihe mere na ike ịga ọgụ adighị ya si n'akparamagwa ụmụ Igbo.

Akpamagwa ụmụ Igbo

Ejiọfọ (1984:98) kwuru na ndị Igbo ketere oke ha n'ọnuọgu ndị gụgara akwụkwọ n'ala Najjiria. E nwere ọtụtụ ụlọ akwụkwọ ndị praịmarị na sekọndirị n'ala Najjiria ma nwekwuazị ọtụtụ ụlọ akwụkwọ kolejị nkanụzụ, kolejị keedukeshon na mahadum. N'agbanyeghi ụlọ mmụta ndị a, ndị Igbo gupuru akwụkwọ isi amaghị ka e si ede na ka e si agụ Igbo dị ka aja dị n'ala. A chọputara na ọ bụ ihe mwute na ihe kariri pasentị iri asatọ na ndị ahụ gụgara ezigbo akwụkwọ n'ala Igbo agaghị enwe ike igụ maọbụ ide asụsụ Igbo. Onye ruo ndị ahụ nso n'ụlọ ọrụ ha, n'oma ahia, n'ezinaụlọ ha ma n'ogbakọ ọbụla, ọ bụ naanị asụsụ Bekee ka ha ga na-akpọkapụ.

Akwụkwọ ozi ekele na nke nnọọ a na-agụ n'ogbakọ niile, ma nke ụmụnna, ogbe, obodo, ụlọ ụka na otu ndorondoro bụ na Bekee ka a na-edede ma na-aguputa ha. Aha ụlọ ọrụ, ụlọ oriri, ụlọ ụka, ụlọ ngwa ahia, ụlọ akwụkwọ, ọtụtụ ụgbọ ala na ama egwuregwu bụchasi na Bekee ka a na-edede ha. Ọtụtụ ndị Igbo, ma ndị gụrụ akwụkwọ ma ndị agughị, amaghizi na okwu Bekee dị ka 'that', 'and', 'but', 'like', dg. abughị okwu Igbo.

E wepụ aha e ji mara ezinaụlọ, aha na-amasikari onye Igbo bụ aha Bekee. Ufodu na-agbanwe aha, mee ka ọ dị ka aha Bekee. Ọ bụ ya mere na a na-anụ aha dị ka Eyutche, Katchy, Aforkason, dg.

Nke na-awụ akpataoyi bụ na ọtụtụ obodo ebe e nwere ndị ọkammuta na ndị dokita di iche iche aghotaghi na nsupe aha

obodo ha adabaghị n’usoro nsupe okwu Igbo. Ọ bụ ya mere na ha hapuru aha ha etu ndị Bekee mbụ deturu ha si supe ha Ihe itunanya ozo bụ na ufodu ndi nkuzi na-eji Bekee akuzi Igbo n’uloakwukwo prajimari, sekondiri na mahadum n’ihi na ha amaghị asu maobu ede Igbo. N’ajuru onu a gbara, ihe kariri pasenti iri ise na ndi zara ajuru onu gosiri na ndi nkuzi ufodu anaghị aga ogbako nkuzi oge ha si mahadum na koleji keedukeshon puta makana ha chere na ha amutachaala ihe niile n’Igbo. Ozo, ufodu anaghị agu akwukwo obula e dere n’Igbo di ka *Okaasusu Igbo (Igbo metalanguage)* di iche iche nke otu Iwelite Asusu na Omenala Igbo (SPILC) biputagasi. Ọ bụ ida mba mere na ha na-eji okwu Bekee ebe ha kwesiri iji okwu Igbo digasi n’ *Okaasusu* wee na-akuzi ihe n’Igbo.

Ọ bụ ihe di oke njo na ufodu ndi Igbo gutara akwukwo na-eji maka ego wee ghara imere asusu Igbo ihe kwesiri ekwesị. Ozo bụ na ndi Igbo ufodu maara akwukwo enweghi ike igwa ndi na-ewebata ndorondoro n’asusu Igbo ka ha kwusi ihe ojoo ha na-eme asusu Igbo. Ọ bụ ya mere na aha Igbo ufodu ka a gbanwechara maka ujoo na ndorondoro. Na mba mmiri, e ji maka ujoo na ndorondoro wee gbanwee aha Igbo.

A choputara na asi ndi Igbo kporo asusu ha mere na ha na-akpo ihe obula adighi mma “Igbo made”. Ọ di egwu ihu na, n’agbanyeghi na umu Igbo emeputala ihe oru aka nka n’udi di iche iche n’uwa a, ndi Igbo nabatara onwe ha di ka ndi amaghị emeputa ihe di mma.

Ozokwa, onye anaghị akpa ezi agwa maobu eme ihe dabara adaba n’anya, ndi Igbo na-asi na o di “Igbotic”. Nke a gosiri

na ndị Igbo nabatara na ha amaghị akpa agwa dabara adaba. Ndi Igbo na-aza aha agburu di iche iche na Naijiria mana ha ajubeghi onwe ha ihe mere na o dighi agburu na-aza aha Igbo. O bu makana ndi Igbo kporo asusu ha mkpomkpo odo/ikwe mere na ndi agburu ozo ji ya eme nku.

E wepu ndi mmadu di iche iche, otutu otu di ka goomenti (nke etiti, steeti na okpuru ochichi ime obodo n'ala Igbo), ndi uka na otu SPILC anabatala akparamagwa umu Igbo n'ebe asusu Igbo di. O bu ya mere na ha anaghizi eme ihe di ka na mbu iji welite asusu na omumu Igbo. Ima atu, a choputara na ndi isi otu SPILC aburu la "ogbuigbo" kemge Dkt. F. C. Ogbalu lara mmuo n'afu 1990. O bu ya mere na Anizoba (1998:9) kwara akwa ariri si na, kemge Chiif Dkt. Hon. F. C. ogbalu bulara akwukwo, a donyere nka nke ezi ochichi n'ili. Nke a mere na ndi ochichi SPILC na-elegara ya anya di ka ohere ha nwere iji wee na-eme ka ohanazeze mata na ha ka di ndu site n'iji aha SPILC aga n'ulo oru redio, onyonyoo, na akwukwo mgbasa ozi kwa mgbe kwa mgbe na-agba egbe onu, Igbo nozi na-ama aju onwu.

N'ihia agwa ozo ndi Igbo na-akpaso asusu ha, ajuju buzi ebe ajo agwa ndi a si malite. O bu n'aka ndi ocha malitere imu Igbo?

Agwa ndi Ocha n'Asusu Igbo

A choputara na o bu ndi mba ozo, tumadi ndi ocha, ka imu asusu Igbo na-echu ura karja umu Igbo. N'agbanyeghi na Olauda Eo uiano bu nwaafu Igbo mbu tunyere ihe n'omumu asusu na omenala Igbo n'agbata afu 1789 (Edwards, 1967:12), Oraka (1983:21) kwuru na onye mba Jamini bu

G.A.C. Oldendorp bụ onye mbụ biputara akwukwo nke e dere ihe banyere asusu Igbo. Ndi ocha ozọ nyere aka wee malite imu asusu Igbo bu J. F. Schon, Odoziaku Hana Kilham, MacGregor Laird, Edwin Noris, S. W. Kole, Morricks, John Clark, dg. Ha gbaliri nke ukwu n'agbanyeghi odachi niile ha nwere n'imu asusu Igbo. O bu ya mere na Ejirofo (1984:101) toro ndi ocha si na, kama asusu igbu Igbo, ndi ocha manyemisiri aka n'ime akpa ha nke ego adighi ma jiri ntakiri ego ha huru na ya wee kwado omumu asusu Igbo. Ndi ocha sotere ndi mbu n'imu asusu Igbo gunyere T. J. Denis, Dkt Abraham, Gladys Plummer, dg. (Ejirofo, 1984:21). N'oge ahụ, ndi mba isi ojii tinyere uchu na ike ha n'omumu Igbo bukwere Simon Jonas, J. C. Taylor na Samuel Crowther bu onye Yoruba. E leghi anya, o ga-abu mmoo Samuel Crowther mere na Mahadum Ibadan bu nke mbu malitere inye omumu asusu Igbo nkwardo puru iche n'afọ 1972.

Ndi ocha sochiri nzo ukwu ndi gara aga n'imu asusu Igbo bu P. C. Zappa, A. Gabot, G. T. Basden, dg. N'ikeazu, tupu ndi Igbo eweghara omumu asusu Igbo, F. G. Adams na Ida C. Wards bu ndi ocha aha ha putara ihe n'omumu Igbo.

Otu ihe putara ihe n'omumu ndi ocha muru asusu Igbo tupu ha hanye ya n'aka umu Igbo bu na ha ji ezi obi ocha wee mee omumu niile ha mere n'asusu Igbo. Ida C. Wards na F. G. Adams kwadoro ka a nabata otografi nke "International Institute of African Languages and Culture (IILAC)" weputara n'afọ 1927 oge okammuta Westerman nyere ha ndumodu ka ha mee etu ahụ n'afọ 1929. Ha egbughi oge wee mee nke a n'agbanyeghi na o bu ya bu otografi wetara

ndorondoro otografi nke weghachiri omumu asusu Igbo azu afọ iri ato na abuo site 1929 wee ruo 1961. N'ezie, omumu asusu Igbo gaara agawanye n'ihu ma o buru na umu Igbo kwere ka a nabata otografi nke IALC n'afọ 1929. E leghi anya, o ga-abu agwa umu Igbo n'oge ndorondoro otografi mere Abraham (1967:16) ji kwaa akwa ariri si na ndi isi ojii mbu muru asusu Igbo n'agbata afọ 1800 na 1875 mere ihe a huru anya. Mana kemgbe ahu, o bu naani ntakiri ihe ka ndi isi ojii odida anya nwu Afrika meputara. O gakwara n'ihu kwue na ndaghachi azu a na igawanye n'ihu n'iji sayensi asusu wee na-amu asusu ndi isi ojii bu ihe mwute. O sikwa na nnukwu ulo akwukwo di elu n'odida anyanwu Afrika anaghi eme ihe ha kwesiri ime n'ihu na o bughu naani isi na a ga na-amu asusu ndi Afrika, kama na ihe di mkpa bu ikwado ya bu omumu site n'ime ka umu Afrika sonyere ogbo ha ndi mba ofesi na-amu asusu ndi Afrika.

Obi mwute nke Abraham gosiri na ajo akparamagwa ndi Igbo n'ebe asusu ha di si ha n'aka. Mahadum mbu di n'ala Igbo enweghi mmasi n'omumu asusu Igbo. E leghi anya, o ga-abu ya mere na mahadum Ibadan bu ebe mbu a malitere imu asusu Igbo n'afọ 1972. O gakwa abu ya mere na ruo taa, na ya bu ochie mahadum ala Igbo anabatabeghi iji Igbo akuzi Igbo maobu ede projekt di ka e si eme na mahadum Legos, mahadum steeti Abia na Imo nakwa mahadum Nnamdi Azikiwe di n'Oka.

Ndi Igbo Ida Mba n'Asusu Ha

A choputara na agwa ojoo nke umu Igbo na-akpaso omumu asusu Igbo si n'aka ha. Otutu ihe mere ha ji ada mba ebe asusu ha di gunyere na:

Igbo bụ asụsụ nne, n’ihi ya, ọ baghị uru ịmụ ya.

Igbo bụ asụsụ ụdaolu nke mere na otu okwu nwere ike inwe ọtụtụ nghọta; ịma atụ: ákwá, àkwà, ákwà, àkwá. Olulo ụdaume, ndakọrịta ụdaume na ndapụ ụdaume na-eme ka odide na ọgụgụ Igbo sie ike. Mkpuru mkpị dī n’abịdịi Igbo na-emeghari anya n’ide na ịgụ Igbo

A gaghị eji Igbo nweta ọrụ. Ọ bụ ụdịdị echiche a ruru unyi mere na, n’agbata afọ 1982 na 1985, otu onye ọnụ na-eru n’okwu na gọọmentị steeti Anambara sị na gọọmentị agaghị enye SPILC ala ha ga-eji wu “Institute of Igbo” n’ihi na a gaghị eji Igbo wee ga n’ónwa.

Asụsụ Igbo ezughị oke na mkpuru okwu. Ọ bụ ya mere na a gaghị ahụzu okwu Igbo a ga-eji na-asụ Igbo.

Oge e lebara mkpesa ndị a niile anya, a chọputara na ha bụcha ihe mmadụ nwere ike ịgwa nwunye nna ya wee mebie ya. Ọ bụ onye dara mba n’ime mmọọ maqbụ onye ogbenye na mmọọ bụ ya ga-enye ụdịdị mkpesa ndị a maka asụsụ Igbo. N’ezie, asụsụ ndị ọzọ nwegasiri nsogbu nke ha mana ndị nwe ha na-agba mbọ iwulite ha. Asụsụ Awụsa enweghị okwu niile e ji asụ Awụsa. Ọ bụ ya mere na Ejiọfọ (1984:110) kwuru na ndị Awụsa nwetara ọtụtụ okwu Bekee site n’isupe ha n’olu Awụsa dī ka “station – tasion”, “hospital – aspiti”, “doctor – likita”, “moto – moto”, “railway station – tasion girigi”.

Nsogbu Ọmụmụ Asụsụ Igbo

Ọmụmụ asụsụ Igbo nwere nnukwu ọdachi n'ihì akparamagwa ndị Igbo n'ebe asụsụ ha dī. A chọputara na ọdachi a sitere n'ebe atọ. Ha bụ:

Ndị nne na nna

Ọhanaeze nwe asụsụ Igbo na

Ndị ọchịchị - na ndị ụka, SPILC, ụlọ akwụkwọ, gọọmentị (etiti, steeti na okpuru ọchịchị ime obodo).

Ndị nne na nna anaghị ekwe ụmụ ha sụọ Igbo ma ya fọdụ ịgụ Igbo. Ọ bụ ya mere na n'oge ugbu a, ọtụtụ ndị nne na nna na-eziga ụmụ ha n'ụlọ akwụkwọ site na nke ntaakara ruo sekondirị bụ ebe a ga na-eji naanị asụsụ Bekee akuzi ihe. Agwa dī etu a na-abụ nsogbu n'ebe ma nwata ma ndị nkuzi nọ. A chọputara na ọhanaeze nwe asụsụ na omenala Igbo na-akpaso asụsụ Igbo agwa ojọọ. Ọ bụ ya mere na kemgbe SPILC ji wee rịọba arịrọ ego maka kwado ọrụ ya, o nwebeghị onye Igbo, ma ndị akajiakụ ma ndị ọnụ na-eru n'okwu na gọọmentị, nyere ya nkwado ego nwere isi. Kama ụmụ Igbo ga-eme nke a, ha ga-ewere ya nye onye ọbụla ga-enye ha ọrụ ngo maọbụ ga-echi ha echichi.

Ndị ọchịchị n'ụlọ akwụkwọ anaghị ekwe ụmụ akwụkwọ sụọ Igbo n'ụlọ akwụkwọ ha. Nwokoma (1972:6) katọrọ ụdị agwa a oge ọ gbarurū ihu sị na ọ bụ ihe mwute na ndị nkuzi ndị bụ ụmụ Igbo na-egbu asụsụ nne ha ma na-ewelite asụsụ mba ozo. O kwuru na nke ka njo bụ na ndị isi ụlọ akwụkwọ na-eti iwu machibidoro ụmụ akwụkwọ isụ Igbo n'ụlọ akwụkwọ. Gọọmentị steeti na nke ime obodo niile dī n'ala Igbo anaghị eme ihe ha kwesiri ime iji kwado ọmụmụ asụsụ Igbo. İma atụ, na steeti Anambara, a chọputara na e nweghị

onuogu ndi nkuzi Igbo ga-ezu ikuzi asusu na agumagu Igbo n'ulo akwukwo sekondiri di na steeti Anambara n'agbanyeghi na onuogu ndi a zuru na mahadum na koleji keedukeshon maka ikuzi Igbo juputere ebe niile n'enweghi oru. Ozo, ndi goomentiri anaghi akwado ndi nkuzi site n'inye ha oge ha ga-eji aga ogbakwo nkuzi a na-akpo kwa mgbe. Oge ufodu, ndi isi ulo akwukwo anaghi egosi ndi nkuzi akwukwo okwa na akpomoku maka ogbakwo nkuzi.

Ihe ndi nne na nna, ohanaze na ndi ochichi ji egbu asusu Igbo di ka aja di n'ala. Ndi nkuzi ketakwara oke n'ihe ndi a n'ihi na ha anaghi emezu ihe ha kwesiri ime n'ikuzi asusu Igbo. Ebe o bu na a kogide akuko mkpi o di ka mmadu o maara ihe gburu ya, o di mkpa ikwuputa ihe a ga-eme wee kwalite omumu asusu Igbo.

Nzoputa Omumu Asusu Igbo

Ebe o bu na ndi nne na nna, ohanaze na ndi ochichi bu isi na-awa omumu asusu Igbo, o bu oru ha ike aji n'ume ma sikwa n'ida mba ha puta ka ha wee nwee ike ikwado omumu asusu Igbo n'uzo obula maka na asusu Igbo nwuo, ndi Igbo aburu ndi anoghizi n'elu uwa a. Ima atu, a chororo inwe otutu ndi Igbo di ka E. A. Itanyi bu onye kwadoro omumu asusu Igbo n'uzo puru iche n'ulo ogbakwo steeti ochie Anambara n'afu 1979. Itanyi (1979) ji okwa ya, di ka onye isi ndu ndi otu ndorondoro onuogu ha kariri, wee mee ka ulo ogbakwo ahụ nabata iji asusu Igbo ru oru n'ulo ogbakwo goomentiri steeti Anambara. Okwu ya boliri uzuzu di egwu elu n'ulo ogbakwo nke ubochi ahụ. Ufodu ji mgbaru ihu si ka e wezuga asusu Igbo mana ndi ozo kwadoro E. A. Itanyi. N'ikpeazu, ha kpebiri na, oge obula nke a kwere omume, a ga-eji asusu Igbo

aru oru n'ulo ogbako goomenti steeti Anambara. Etu o sila di, ajuju buzi, olee oge nke a ga-ekwe omume?
Oraka (1981:67f), Ejiofor (1982:25f) na Anizoba (1993:10f) achoputala ihe a ga-eme wee kwalite omumu asusu Igbo. Nke foduziri bu na onye obula ma ndi nne na nna, ohanaze, ndi ochichi goomenti na otu di iche iche ga-eji ire ha guo eze ha onu iji choputa ma gawakwa n'ihu ime ihe obula ha ga-eji kwado omumu asusu Igbo. O buru na o nwere uzu amaghi akpu ogene, ya gaa lere egbe bu Okammuta Pita Ejiofo anya n'ihe o na-eme n'ikwado omumu asusu Igbo. O bu ya guzowere otu SUWAKWA IGBO. Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka, sonyekwara n'ikwalite omumu asusu Igbo site n'itinye ihe omumu asusu Igbo GS 108 na GS 109 maka nwa akwukwo obula ga-eturu ugo mmuta na mahadum ahụ. N'otu aka ahụ, goomenti steeti Anambara emeela ka o buru iwu na ubochi Wenezide obula ga-abu maka isu Igbo na ngalaba ulo oru goomenti niile.

Nchikota

N'edemede a, a tulere akparamagwa umu Igbo n'ebe asusu Igbo di. Nke a mere ka e nyochaputa otutu uzọ di iche iche ndi Igbo si egbu asusu Igbo. A choputara na omumu asusu Igbo na-ekwo ura onwu n'ogbo nke oge a n'ihu etu ndi Igbo si emeso asusu ha omume. Uzọ a ga-esi gbochi ajo akparamagwa ndi Igbo di otutu n'agbanyeghi na ohere akwukwo nwere ezughi iji kowaputa ha. N'ihu nke a, a tunyere alo ka onye obula juo onwe ya ajuju ka o wee mata ihe o ga-eme iji kwado omumu asusu Igbo. Si egbula oge ime nke a makana e mee ngwa, e meghara odachi.

Edensibija

- Abraham, R. C. (1967). *The Principles of Igbo*. Ibadan: Institute of African Studies.
- Anambra State of Nigeria (1979). "Proceedings and Debates of the First Assembly, Official Report Oct. 25 1979", Enugu: Government Press.
- Anizoba, O. M. (1998). "Igbo Language Development: Present and Future", A paper presented at the 3rd Annual National Conference of the Association for Promoting Nigerian Languages and Culture (APNILAC) at Nwafor Orizu College of Education Nsugbe.
- Edwards, P. (1967) (Ed). *Eo uiano's Travel*. London: Heinemann.
- Ejiofo, P. (1984). *Cultural Revival in Igboland*. Onitsha: Varsity Industrial Press.
- Eppstein, J. (1976) (Ed). *The Book of the World (4th ed)*. London: Wyndham Publications.
- Nwokeoma, O. (1972). "Nsogbu Asusu Igbo", n'Onuora, *Maka Mmụta Igbo Vol. 1, No. 2*, Onitsha: Varsity Press.
- Oraka, L. (1983). *The Foundation of Igbo Studies*. Onitsha: University Publishers.